

Emre YILDIRIM¹

**MODERNİTE VE MİLLİYETÇİLİK:
MODERN MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI ÜZERİNE²**

Özet

Bu makale modernite perspektifinde milliyetçilik kuramlarını incelemektedir. Bu bağlamda, millet ve milliyetçilik literatürüne dair kavramlar özelinden hareketle milliyetçiliğe modern kuramsal yaklaşımları konu edinmektedir. Bu doğrultuda, millet ve milliyetçilik üzerine modern kuramsal çalışmaların tarihsel gelişiminden hareket ederek, millet ve milliyetçiliği çözümüleme girişimlerinin karşılaştırmalı bir okumasına odaklanmaktadır. Modernite ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin doğru şekilde ortaya koyulabilmesi için öncelikle “Modernite”nin kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Ardından modernist milliyetçilik kuramlarının başat isimleri olan Ernest Gellner, Karl Deutsch, Miroslav Hroch, Eric Hobsbawm ve Benedict Anderson’un temel tezleri incelenmiştir. Peşi sıra, modernist milliyetçilik kuramları içinde yer almakla birlikte, bu kuramları aşan bir ek okumayla temel tezini oluşturan Anthony D. Smith’in yaklaşımına değinilmiştir. Son bölümde ise, çalışmanın temel tezini oluşturan, modern birer fenomen olarak millet ve milliyetçiliğin doğru analiz edilebilmesi için, bu çalışmada yer verilen kuramların birlikte ele alınması gerektiğine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Millet, Milliyetçilik, Modern Milliyetçilik Kuramları

¹ Yrd. Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, emre.yildirim@erdogan.edu.tr

² Bu çalışma yazarın, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluculuk Hareketi* başlıklı doktora tezinden geliştirilmiştir.

MODERNITY AND NATIONALISM: ON THE MODERN THEORIES OF NATIONALISM

Abstract

This article aims to demonstrate the nationalist theories of modernist perspective. In this context, present work's main subject is the modernist theoretical approaches to nationalism based on the main concepts and terms of nation and nationalism studies. In this direction, it has been focused on a comparative reading of attempts to analyze of nation and nationalism phenomenon within the historical development of modernist theoretical studies of nationalism. In the beginning, 'modernity's conceptual framework was stated to set out the relationship between modernity and nationalism, for a proper analysis. Then, the principal names of modernist theories of nationalism, Ernest Gellner, Karl Deutsch, Miroslav Hroch, Eric Hobsbawm and Benedict Anderson's basic thesis was examined. Sequentially, it was mentioned Anthony D. Smith's approach, who is included in the modernist theories of nationalism, but constitutes his analysis with an exceeding further reading of these basic thesis. The main thesis of this study is that it has to be evaluated all the theories together to analyze the nation and nationalism as a modern phenomenon accurately.

Keywords: Modernity, Nation, Nationalism, Modernist Theories of Nationalism

Giriş

Son iki yüzyıldır dünya siyasal konjonktürüne yön veren milliyetçilik fenomeni, özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönemde, milli sorun olarak varlığını yoğun bir şekilde hissettirmesinin ardından, soğuk savaş yılları boyunca dünyaya hâkim olan iki kutuplu siyasal ve ideolojik kamplaşmanın etkisiyle unutulmaya yüz tutmuştu.³ Fakat 1980'li yıllardan itibaren uluslararası siyasal yapının dönüşümü, iki kutuplu klasik denge sisteminin çökmesi ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler gibi bir dizi değişimle çok kutuplu güç ilişkilerinin birbiri içine geçtiği istikrarsız bir siyasal yapının dünya siyasal sistemine egemen olmasıyla birlikte milliyetçilik olgusunda yeniden bir hareketlenmenin olduğu görülmektedir. Yirminci yüzyılın sonunda, bölgesel çatışmaların hızlandığı, etnik ve dinsel kaynaklı savaşların dünya barışını tehdit ettiği bir dönem yaşanmaya başlanmıştır.

Bu dönemde yaşanan gelişmeler doğrultusunda, küreselleşme süreciyle bağlantılı milliyetçi hareketlerin etki alanına ve geleceğine yönelik sorular ortaya atılırken⁴ milliyetçiliğin

³ Bu dönemde milliyetçilik, siyasetin geleceği açısından yok olmuş değildi. Nitekim Soğuk Savaş yılları boyunca sürdürülen, milli kurtuluş hareketleri bağlamındaki sömürge savaşları bünyesinde varlığını korumaya devam ediyordu. Fakat baskın tez, mevcut ideolojik kutuplaşmanın ortaya çıkarttığı, milli sorunları aşan bir evrensel problemle karşı karşıya kalındığı yönündeydi. Bu dönemin önemli bir istisnası olarak Pierre Hassner'e işaret edilebilir. Hassner, 1965'te, *Revue Française de Science Politique* 'de yayımlanan "Nationalisme et relation internationales" başlıklı makalesinde, milliyetçiliğin siyasetin geleceği açısından önemli bir rol oynamayı sürdürdüğüne dikkat çekiyordu. Bkz. (Hassner, 1997: 165-189).

⁴ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*'nda, yirminci yüzyıl sonlarına kadar ancak kavramsal düzeyde var olan "Dünya Kapitalizmi"nin, iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle birlikte pratik bir olguya dönüştüğünü öne sürmekle birlikte, bu dönüşümün kapitalizmin sonu olacağını söyler. Bu aynı zamanda, bugüne kadar var olan

küreselleşmeye karşı bir tepki olarak yeniden güç kazandığı yönünde yorumlar da yapılmıştır (Kaldor, 2004: 161-177). Küreselleşme ile birlikte yaşanan değişim sonucu ortaya çıkan siyasal ve toplumsal boşluklar ve büyük çapta krizlerin, toplumda, milliyetçi ideolojiyi “karşı konulamaz bir çekim alanı” haline getirdiğini yazan Alter’e göre, “kriz anları ve insanların tehditle karşılaşmaları durumlarında, modern anlamda milliyetçilik, Fransız Devrimi’nden beri en güçlü dayanma noktalarından biri olmuştur” (1994: 11). Nitekim milliyetçiliğin, 1980’li yılların sonunda güçlü bir ivme kazanması ve “milliyetçi dalga”nın tüm dünyada etkisini göstermeye başlaması görülmüştür.

Bu “dalga”, milliyetçilik üzerine çalışmaları da tetiklemiştir. Araştırmacıların (özellikle siyaset bilimciler) konuya dair kuramsal ilgileri de, yirminci yüzyılın son çeyreğinde yaşanan gelişmeler ile birlikte artış göstermiştir. Fakat gelişmeler neticesinde, gerek yakın dönem çalışmalar gerekse de tarihsel olarak klasikleşmiş metinler üzerinden bakıldığında, modern anlamda milletin ve milliyetçiliğin ortaya çıkış koşulları ve gelişimi üzerine kuramsal çalışmalar, her iki tarihsel gerçekliğin de doğasını saptamaya yönelik çözümleme girişimleri konusunda düşünsel bir birlik olmadığını; literatürde gerek ilgili kavramlar gerekse de kuramsal yaklaşımlar noktasında farklılıklar olduğunu gözler önüne sermektedir.⁵

Bu çalışma, millet ve milliyetçilik çalışmalarının mevcut literatüründe kuramsal açıdan görülen bu çeşitlilikten hareket ederek geliştirilmek istenmiştir. Çalışmanın ana temasını, modernist bakış açısının etkisiyle oluşturulan kuramsal milliyetçilik çalışmaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle milliyetçilik ve modernite arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Ardından, 20. yüzyılın büyük bölümünü etkisi altına almış, millet ve milliyetçilik üzerine modernist bakış açısıyla oluşturulmuş öncü isimlere ve kuramsal çalışmalarına odaklanılacaktır. Peşi sıra “saf” modernist okumalara, milliyetçiliğin modern öncesi ile kurduğu bağlar bağlamında, Anthony D. Smith’in yaklaşımına değinilecektir. Son bölümde ise, özellikle modernist kuramsal çalışmalara alternatif oluşturulmasına yönelik kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Modernite ve Milliyetçilik

Modernite

Milliyetçiliğin modernite ile olan ilişkisini ortaya çıkartmak, öncelikle “modern” olanın ne anlama geldiğinin tanımlanmasıyla başlatılabilir. Giddens, moderniteyi, “on yedinci yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve zaman içerisinde dünya çapında etkisini göstermiş olan toplumsal yaşam ve kurumlar formasyonları” olarak tanımlar (1996: 1). Venn ise moderniteyi değerlendirirken üç noktanın üzerinde durmaktadır. Bunlar; moderniteden başka hiçbir dönemin dünyanın hemen her köşesinde bu derecede yaygın ve etkili olamayışı, modernitenin seküler olan anlatılar temelinde meşruiyet kazanmış tek tarihsel dönem olması ve rasyonel kapitalizm

dünyayı algılama ve kavrama biçimlerin dönüşümü anlamına gelerek bilimsel ve akılcı yöntem yerine ilahiyatçı kavrayışların egemenlik kuracağı bir bilgi dünyasını mümkün kılacaktır. Yazara göre, örneğin, 1990’larda görülen türden epeyce kargaşalık çıkması, söz konusu kargaşalıkların, Bosna ve Ruanda’lardan ABD gibi daha zengin ve istikrarlı olduğu ileri sürülen bölgelerine yayılması beklenmektedir (Wallerstein, 2012: 9-12).

⁵ Anthony D. Smith, John Hutchinson ile birlikte kaleme aldıkları Nationalism başlıklı eserinin giriş bölümünde, “milletlerin ve milliyetçiliklerin incelenmesindeki temel zorluğun, millet ve milliyetçilik kavramlarının herkes tarafından kabul görebilecek tanımlarının ortaya çıkartılamamış olmasına bağlı” olduğuna dikkati çeker (Hutchinson ve Smith, 1994: 5). Kuramsal karmaşa konusunda klasiklerle birlikte yakın dönem tartışmaları da içeren kapsamlı bir çalışma için bkz. (Özkırımlı, 2008).

ve koloncilik ile eşzamanlı olarak doğumuyla belirlenmesidir (2000: 18-19). Bu tanımlar, moderniteyi, Rönesans'ı ve Reform'u gerçekleştirmiş, ardı sıra Aydınlanma dönemini yaşamış olan Batı Avrupa'ya ait bir zaman periyodu ve coğrafi konum ile özdeşleştirmektedir.

Modernitenin temel felsefesi, insanların kendi iradelerinden başka her türlü aşkın otoriteyi reddederek, “özgürlüklerin önüne yine kendilerinin koydukları engelleri aşma kararlılığı ve kişisel özgürlükle bir arada yaşamının gereklerinin birbirlerini kısıtladığı değil, zenginleştirdiği bir toplum, daha doğrusu bir dünya yaratma hayaliydi” (Kahraman, 2004: 1). Bu bağlamda modernlik fikri, zorunlu olarak rasyonel özerklik ve egemenliği kapsar. Wagner, bu imgesel anlamlar olmadan modernliğin kendisinin mümkün olamayacağını söyler (2000: 4). Bu anlamda modernlik, ağırlıklı olarak, aklın özgürleşmesi ve yaşamı yönetmesi, kısaca rasyonel olmak diye kuramsallaştırılmaktadır.

Bu doğrultuda Tekeli, modernite projesinin varsayımları üzerinden kurulduğu dört temel boyutu belirler: Birincisi modernleşmenin ekonomik yüzüdür ve kapitalist ilişkiler içinde sanayileşmiş bir topluma denk gelir. İkincisi, bilgiye, ahlaka ve sanata yaklaşımdır. Artık bu üç alanın birbirine indirgenemeyen özerk alanlar olduğu kabul edilmektedir. Üçüncü boyut, geleneksel toplum bağlarından kurtulmuş, kendi aklıyla kendini yönlendiren bireyin doğmasıdır. Dördüncü boyut ise gelişen kurumsal yapıdır. İlk üç boyutu içinde barındıran toplumsal yapı yeni bir örgütlenme biçimi geliştirmektedir. Bu düzen kısaca ulus-devlet olma ve demokratik süreçlere dayanma özellikleriyle özetlenebilir. Yerel bağlamdaki toplumsal ilişki biçimini aşarak, daha büyük ve yaygın bir mekânda toplum içi dayanışmanın ve anonim toplumsal ilişki kalıplarının oluşturulabilmesi için milli kimliklerin geliştirilmesi gerekmiştir (2004: 20-21).

Tekeli'nin ifade ettiği dördüncü boyut, modernlik teorisini modern siyasal ve kültürel programlara dayanarak açıklamaktadır. Bu programların temel belirleyeni, bireyin bilinci ve toplumun yapısını belirleyecek araçlar kullanılarak, bireyin ve toplumun ayağa kaldırılması ve etkinleştirilmesinin gerçekleştirilmek istenmesidir. Gerek birey gerekse de toplum bu yaklaşımı geliştirecek biçimde örgütlenip denetlenecektir. Böyle bir örgütlenmeden söz edilecek her noktada da merkezi bir otoriteden söz açmak gerekmektedir. Modernitenin ortaya koyduğu ilerleme fikri, merkezi otorite olarak ulus-devletin bireyi aşacak biçimde temel kararları vermekle yükümlü olmasını ve başlangıçta özgürlük kavramıyla bütünleşmiş bir kavram olan bireyliğin yerini ulus-devlet vatandaşının yani yurttaşlığın alması sonucunu doğuracaktır. Modern toplumda bireyi motive edecek ve iktidarın meşruiyetini sağlayacak yegane ideoloji ise milliyetçilik olacaktır (Meadwell, 1999: 19-51. Çünkü yeni dönemde, bireyi ulus-devlete bağlı kılacak ve modern toplumlarının bütünlüğünü sağlayacak kolektif toplumsal kimlikler gerekmektedir (Öğün, 2000: 66-67). Sanayileşme, kapitalizm ve ulus-devletin egemenliği olgularıyla üretilecek modern kimliğin oluşum sürecinin milliyetçilik ile doğrudan ilişkili olduğu, modern milliyetçi paradigmanın temel dayanak noktasıdır. Bu yaklaşım, milliyetçilik çalışmalarını etkileyerek, milliyetçiliği modernitenin karakteristikleri perspektifinde çözümleme girişimlerini ortaya çıkarmıştır. Nitekim literatürde modernleşme ve milliyetçilik arasında bağlamsal bir ilişki kurulacak ve modernleşme olgusu, çözümlemelerin geneline etkileyecektir.

Modern Millet ve Milliyetçilik

Modern bir fenomen olarak milliyetçilik, ulus-devletle birlikte gelişme gösteren bir tarihsel-toplumsal gerçekliktir. Kedourie'ye göre, “Milliyetçilik doktrini 19. yüzyılın başında

Avrupa’da icat edilmiş bir doktrindir’’ (1994: 9). Milliyetçiliği bu süreçten bağımsız düşünmek mümkün değildir. Nitekim, milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasi ya da ekonomik koşullar modern dönem öncesinde mevcut değildir ve milliyetçilik, milletleri bu çağda sosyolojik bir gereklilik haline getirmiş, onları yaratmıştır (Kedourie, 1994: 29-36, 103-106, 146-147). Bu görüşü daha ileri bir boyuta taşıyan Greenfeld ise, “milliyetçiliğin dünyanın temelinde yattığını” çünkü “modernitenin kurucu ilkesi” olduğunu iddia eder (1992: 491). Brown, modern dönemde ulus-devletin meşruluğunu sağlamaya çalışırken devletin milleti ve milliyetçiliği ortaya çıkardığını yazmıştır (1998: 1-15). Bu yaklaşım, millet ve milliyetçiliği tamamıyla modern döneme bağlayan bir bakış açısına sahip olmuştur.

Esasında modernite öncesine ait kimliklerin varlığı, modernist yaklaşımlar tarafından da kabul edilir. Örneğin Ernest Gellner, silinemez kimlik özelliklerinin varlığını kabul eder fakat bu özelliklerin milliyetçiliği doğrudan doğruya açıkladıklarını düşünmez. Milliyetçiliği kültürel bir yerelciliğin kendiliğinden dışavurumu olarak değil, onun türevi bir ürün olarak betimleyerek vurguyu ulus-devletin inşa sürecine yapar. Düşüncesinin temel hareket noktasını da geleneksel toplumların endüstrileşmesi olarak belirler. Ona göre, endüstrileşmenin büyük çapta bir yeniden örgütlenme çabası gerektirmesi, toplumları kültürel homojenizasyona iterek, milliyetçilik de endüstri toplumu içinde örgütlenmek üzere elverişli bir ilke sağlamıştır (2008: giriş). Ona göre, ulus-devlet inşa süreci, milliyetçi fikir, duygu ve hareket süreçlerinin sanayileşme ile birleştiği noktada gerçekleşmiştir. Bu tez, sanayileşmenin milliyetçilik üzerindeki etkisinin, devletin milleti kültürel ve siyasi olarak bütünleşmiş bir birim haline getirmesi ve ekonomik gelişmelerdeki farklılıklar dolayısıyla milletler arasındaki eşitsizlik ve dışlayıcılığı yaratmasından hareket eder (Gellner, 1994: 43-44). Milliyetçi fikir ve hareketler ile sanayileşme, siyasi kimlikleşme sürecinde birlikte iş görürler (Conversi, 1999: 565).

Modernleşme süreciyle kurduğu bu yapısal bağ Gellner’i, türdeşliğin, milliyetçiliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığı; nesnel kaçınılmaz bir zorunluluğun dayattığı bir türdeşliğin, sonunda milliyetçilik olarak belirdiği yorumuna getirir (2008: 118). Bu temel tez, Gellner’in milliyetçiliği modern öncesi toplumsal yapıdan ayırarak modern toplumun, türdeş, standartlaşmış, ekonomik yapısını değiştirmiş, kültürel kodlarını bütünleştirmiş ulus-devlet modeline dayandırması girişimi ile devam eder. Artık milliyetçilik, daha önceleri küçük gruplar tarafından yerel düzeyde kendilerine özgü bir biçimde yeniden üretilen *folk* kültürlerine dayalı grupların karmaşık yapısı yerine, ortak kültürün bir arada tuttuğu, birbirlerinin yerini alabilecek atomize bireylerin oluşturduğu anonim, kişisel olmayan bir toplumun kurulmasıdır (Gellner, 1999: 366-370).

Bu konuya dikkati çeken diğer bir modernist teorisyen Karl Deutsch da, Gellner gibi, çözümlemelerini feodal toplumdan endüstriyel evreye geçiş üzerinde yoğunlaştırmıştır. Fakat Deutsch, topluluğun bütünleşmesini kendiliğinden sağlamaya izin veren bağlara Gellner’dan daha fazla dikkati çeker. Ona göre, endüstrileşme, homojen bir iletişim ortamının inşa edilmesini dayatarak, toplumun tüm “yardımcı kodlar”ının yani tüm üretim normları, ölçüler, sayma birimleri, değerlendirme skalaları vb. birleştirilmesiyle sonuçlanır. Bu noktada Deutsch, niceliksel değerlendirme ölçütlerini devreye sokar. Örneğin, en az beş yıl boyunca eğitim görmüş kişi sayısı; şehirleşme oranı; genel vergilere tabi kişi sayısı; gazete okurları sayısı vb. gibi değerler, kimlik değişimlerini betimleyen mekanizmaların ürünüdür (1966: 96, 126, 174).

Toplumsal dönüşüm süreci, Deutsch’un analizinde iki aşamalı olarak gerçekleşir: dilsel bütünleşme ve iletişim kanallarının bütünleşmesi. Dilsel birliğin sağlanması, ekonomik değişim,

altyapılar, yollar, posta ağının kurulması gibi süreçler topluluktaki bireyleri birbirine bağlamaya başlar ve “halk” kavramının ortaya çıkmasına olanak verir. Bir “halk” olduğu zaman da herkesin kendisinden az ya da çok uzak bireylerle düzenli olarak ve normalleşmiş biçimde temasa geçmesi sağlanır (1966: 16, 179). Roger’ın da dikkat çektiği gibi, Gellner’in modelinden farklı olarak, dili ele alışında Deutsch, dil sorununu, sadece endüstri evresinde değil tarım evresinin başında, bir taraftan dilsel bütünleşme gerçekleşirken diğer yandan nüfusun belli kesimlerinde özgül dillerin konuşulmaya devam ettiği iki dillige vurgu yaparak işler. Bu ikili yapıyı, etnik-dilsel grupların kutuplaşmasından uzak durmayı mümkün kıldığı şeklinde yorumlayan Deutsch’a göre böylelikle çeşitli nüfus birimlerini uyumlu bir ilişki içinde bir araya getiren bir milli kimlik oluşmuştur (Roger, 2008: 41). Bu bağlamda Deutsch, ortaya çıkabilecek sorunların “geçiş aşama”larında olduğuna; iletişim ve enformasyon ağlarının engellenmesi durumunda milli kimlik karşısında milliyetçiliğin gün yüzüne çıktığına dikkati çekmiştir (1966: 152-162).

Modernite ekseninde milliyetçiliği tetikleyen diğer bir etken ise “tarihselcilik” ve “propaganda”nın kullanımı olmuştur. Bu yönde bir çözümleme, Deutsch’un yaklaşımından etkilenen Miroslav Hroch’tan gelir. Hroch’un yaklaşımı, milletlerin oluşum süreçleri ile daha geniş çaptaki toplumsal değişimler arasında doğrudan bir bağ kurar. Hroch, bu değişimleri kapitalist endüstrileşme süreçleri ve milli pazar ilişkileri ile birlikte değerlendirir. Ayrıca, toplumsal değişim ile milliyetçilik çalışmaları arasında kurulan bağ sayesinde, milli kültürlerin nasıl şekillendiğini ortaya çıkartan toplumsal ve kültürel bir değişim modeli ortaya koyar (Hroch, 1993: 3-20). Gellner ve Deutsch gibi, Hroch da homojenleşme süreçleri ile tarım toplumundan endüstri toplumuna geçen toplumlarda ortaya çıkan milliyetçiliği, modernleşme dinamikleri altında işler. Fakat sadece ekonomik gelişim ve dönüşümün “millilik” meselesini açıklama da yetersiz kaldığını iddia eder. Ona göre, ekonomik gelişme, milletin belirlenmesine katkıda bulunan unsurların doğasını belirlemiş; milli form ise teritoryal, dilsel ve siyasal bir şekillendirme ile tanımlanmıştır (1985: 2, 6; 1996: 35-44). Bu bağlamda, Deutsch’un, milli bilincin yükselişe geçmesi için, ortada hakkında bilinçlenilmesi gereken “şey”in olması gerektiği şeklindeki yorumunu (1963: 1-16), Hroch, örneğin, entelektüellerin “milli topluluklar” hayal ve icat edebileceklerini fakat bunu ancak milletin oluşumunun objektif ön kabullerinin mevcut oldukları durumlarda yapabileceklerini söyleyerek geliştirmiştir (1996: 12-14).

Gellner, Deutsch ve Hroch’un yaklaşımı, endüstrileşme ve iletişim ağlarının gelişimi gibi toplumsal alanın modern dinamiklerinin topluma getirileri üzerinden hareket ederek, mevcut koşullardaki dayatmaların, ulus-devleti ve dolayısıyla milli kimlik ve milliyetçilik olgusunu ortaya çıkardığını göstermeye yöneliktir. Fakat ilk dönem modernist okumalar, milliyetçiliğin, modern getirilerinin toplumsalda karşılığını bulan kültürel değişim ve etkileşim süreçlerine tam olarak ışık tutmaya yetmeyecek; bu durum ise modernist bakış açısının ek okumalarıyla geliştirilecektir. Bu noktada milliyetçiliğin olgusal gerçeklik boyutunun ötesinde toplumsal bir “hayal etme”, “tahayyül” boyutu ön plana çıkacaktır. Örneğin Eric Hobsbawm, milletin nasıl “icat edildiğinden” söz ederken bu noktayı işaret edecektir.

Modern milletin bir inşa ve icat sürecinde oluştuğunu ilk ortaya koyan isimlerden olan Hobsbawm, milletin icadını, modern dönem ekseninde açıklamaya çalışırken milletin nesnel ya da öznel, sabit bir tanımının verilemeyeceğini, çünkü tamamen modern bir kurgu ve sürekli değişen bir özellikte olduğunu belirttiği tezi ortaya koymuştur (2006). Milleti, toplumdaki değişimin izini modern dönem boyunca sürerek açıklayan Hobsbawm, milliyetçiliği, siyasal ve

milli birimlerin örtüşmesi gereğini savunan bir hat olarak tanımlayarak yola çıkmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Fransa ve İngiltere gibi erken ulus-devletleri ele alan ve bu milletlerin icadının aslında genel olarak bilindiği gibi “doğal” olmadığını göstermeye çalışan Hobsbawm, bu noktada özellikle dilin rolünü tartışmaya açmış ve bu devletlerin kuruluş aşamasında halkın ancak küçük bir azınlığının “milli” dili bildiğini ve milli dilsel birliğin ancak bir lehçenin, diğerlerine siyasal güç, zorunlu eğitim ve ekonomik zorla üstün gelmesiyle sağlandığını göstermiştir. Dolayısıyla Hobsbawm’da milliyetçilik, devlet iktidarının yanında, matbaa gibi teknolojik ilerlemelerin ve ülke pazarı gibi ekonomik gelişmelerin getirileri olarak tarihselleştirilmiştir.

Hobsbawm, esas sorunun kaynağının, modern milletin, “insanlık tarihinin çoğu bölümünde özdeşleştikleri ve değişik taleplerde bulundukları fiili topluluklardan büyüklük, ölçek ve nitelik bakımından farklılığı” olduğunu söyler. Ona göre bu, “gerçek insan toplulukları ve ilişkiler ağının gevşemesi, çözülüşü ya da ortadan kalkışının doğurduğu duygusal boşluğu” doldurabilir. Hobsbawm, devletlerin, ‘millet’ imajı ile mirasını yaymak, “‘millet’ e bağlılık duygusunu aşılama ve herkesi genellikle bu amaçla “gelenekler icat ederek” hatta “‘millet icat ederek” ülkeye ve bayrağa bağlamak üzere, kendi halklarıyla iletişim kurmak için, eğitim sistemi gibi aygıtlardan yararlandıklarını söyler. Örneğin, resmi “‘milli dil” in seçimi bu olguyu doğrular (2000: 263-308). Pek çok dil topluluğu, yeni ve klasik biçimin çeşitli bileşenlerini arka plana atmak amacıyla standart biçimlerinin doğuşu ve gelişmesi hakkında mitler ve soykütükleri yaratıp bunları geliştirir. Dil üzerinden kültürel eksenden hareket edilecek olursa, milliyetçiliğin 1870’lerden 1914’e kadar hızla geliştiği de görülecektir (Pearton, 1996: 1-15). Baumann’ın “‘kültürel hacli seferleri” olarak nitelediği bu dönemde çeşitli lehçeler yerine bütünleştirilmiş tek bir dilin ikame edilmesi, yerel adetler ve takvimlerin yerine milli bayramlar ve tatiller programının geçirilmesi de bu gelişimin önemli araçlarıdır. Çok çeşitli pratik nedenlerle, devlet yurttaşlığı ve milliyet projeleri, ayrı ayrı kuramsallaştırılmalarına ve iktidar seçkinlerinin farklı kesimlerine emanet edilmelerine rağmen iç içe geçip tek bir proje haline gelmişlerdir (Baumann, 2000: 131).

Bu anlamda Hobsbawm’ın çözümlemeleri milliyetçiliği, kökü ekonomik yapılarda bulunan bir tür sınıfsal ilişki bağlamına oturarak Hroch’un analizleriyle benzer paralellikler kurulmasına izin verirken, aynı zamanda, Gellner ve Deutsch’un milliyetçiliğin modernitenin doğurduğu maddi dönüşümlerin, toplumsal hareketlilik ve iletişimsel bağlamların gelişiminin bir ürünü olarak görmelerine benzer şekilde, modern dönemde ortaya çıkmış toplumsal bir olgu olduğu yorumuna, “‘inşa ve icat edilen bir kategori” olarak ek yaparak bağlamsal yakınlıklar kurar. Benedict Anderson da “‘icat” sürecini toplumsal hayatta yaşanan büyük değişimlerin ve ulus-devletin kontrol mekanizmalarının insan hayatı üzerinde kurduğu baskının bir sonucu olarak görmüş ve modernleşme sürecinde milliyetçiliği, bir “‘kurgu” ve “‘icat” olarak ele almıştır. Fakat Anderson’un özellikle toplumsal tahayyülün boyutlarına yaptığı vurgu ve milliyetçiliği okuma biçimi olarak bir tür söylem, iktidar biçimi olarak ideolojik ortaya çıkış paralelinde işleyişi, kuramının farklılığını göstermiştir.

Milleti, kan bağı ve din gibi eski tip cemaatlerin yerini alan “‘hayal edilmiş bir topluluk” olarak gören ve ulus-devletlerin ortaya çıkışlarındaki “‘tahayyülü” ele alan Anderson, millet hakkında; “‘ulus hayal edilmiş bir topluluktur” (2007: 21) diyerek Seton-Watson’un “‘ulusun belli bir topluluktaki önemli sayıda insanın kendilerinin bir ulusu oluşturduğunu düşünmeye ya da bir ulusmuşcasına davranmaya başladıkları zaman varolmaya başladığı” (1977: 5) ilkesiyle Gellner’in, “‘milliyetçilik ulusların kendi öz bilinçlerine uyanma süreci değildir; ulusların

varolmadığı yerde onları icat eder” (2008: 169) yaklaşımlarını geliştirip temel tezi haline getirmiştir.

Anderson, Hobsbawm’ın da yaptığı gibi, milliyetçiliğin bilinçli olarak benimsenmiş siyasal ideolojilerle değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanan kültürel sistemlerle ilişkilendirilmesi gerektiğini söyleyerek, konuyla ilgili temel iki kültürel sistemi, dinsel cemaat ve hanedanlık mülkünü incelemiştir. Çünkü ona göre, her ikisi de egemen oldukları dönemde, tıpkı milliyetin bugün oldukları gibi veri kabul edilen çerçevelerdendir (2007: 27). Ne var ki millet olarak hayal edilecek cemaatlerin, basit bir şekilde dinsel cemaatlerin ve hanedanlık mülklerinin yerini aldığını düşünmenin de yeterli bir açıklama biçimi olmadığını söyleyen Anderson, milletin “tasavvur edilmesi”ne en çok katkının dünyayı kavrama tarzında meydana gelen köklü bir değişimden geldiğine işaret etmiştir. Bu köklü değişim ise zaman konusunda yaşanmıştır. Ortaçağın “zaman boyunca eşzamanlılık” kavrayışının yerini modern zamanlarda alan, Walter Benjamin’in ifadesiyle, “homojen ve içi boş zaman” fikri olacaktır (2012: 39-43). Bu zaman algısı ise modern zamanların başat kavramlarından biri olan “ilerleme” fikrini ön plana geçirecektir.

Anderson, bu dönüşümün hayali bir cemaat olarak milletin doğuşu için neden önemli olduğunu, Avrupa’da on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan iki tahayyül biçimi olan roman ve gazetenin incelenerek görülebileceğini; çünkü bu biçimlerin milletin ne tür bir hayali cemaat olduğunu “temsil” etmenin teknik araçları olduğunu söyler (2007: 41). Burada önemli bir örnek, bir kitap biçimi olarak gazete ile piyasa arasındaki ilişkidir: “Bir kurgu olarak gazetenin neredeyse eş zamanlı olarak tüketilmesi (tahayyül edilmesi)” (2007: 50). Bu bağlamda Anderson, basılı dilin, milli dili geliştirerek millet inşa eden on dokuzuncu yüzyıl entelektüelleriyle kapitalizmin ortak ürünü olduğu görüşünü izlemiştir. Mardin’e göre, Anderson’un fikirlerinin orijinal katkısı da bu noktada toplanır (2005: 128). Fakat Anderson’un milliyetçiliğin kökenini anlatmakta dile verdiği yerin yetmezliği son yıllarda eleştiri konusu yapılmıştır. Örneğin, Jenkins, Anderson’un “hayali cemaatler” kavramının ampirik incelemelerle karşılaştırıldığındaki eksikliklerini ortaya koymuştur (1997). Anderson’un homojenleştirici yaklaşımında dillerin tarihi bağlamlarına ve dil-yapısal tartışmalara önem verilmediği dillendirilse de, yine de modernite ile dil arasında kurduğu doğrudan ilişkinin henüz aşılmamış olduğu söylenebilir.

Anderson’un çözümlemesine, dil konusunda değinilen eleştiride olduğu gibi genel analizinin de yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler gelmiştir. Örneğin bir yandan milletin hayal edilen bir topluluk olduğu görüşünü Anderson’la paylaşan Schnapper, diğer yandan yepyeni bir “yurttaşlar cemaati” oluşturmayı hedefleyen siyasi bir proje olarak milletin, etnik ve dinsel aidiyetleri yurttaşlık bağıyla aşma noktasında sınıfta kaldığına değinmiştir. Böyle bir cemaatin oluşturulabilmesi için özellikle toplumsal bağın artık dini değil, milli, yani siyasal olması gerektiğini simgeleyen sekülerleşmeye gereksinim vardır (2002: 1-14). Fakat Schnapper’a göre, “millet” ne bireysel kimlikleri yeterince yıkabilmiş ne de laiklik ilkesi devletin dinsel tarafsızlığını sağlayabilmiştir. Öyle ki, “kutsal, anlamını dinden ulusa devretmiş”, “ulus gerçek bir kült haline gelmiş”, “ulus ve cumhuriyet, ayinleri, sunakları, tapınakları ve azizleri ile sivil bir dine” dönüşmüştür (aktaran Kalaycı, 44: 100). Aşılamayan bir kutsallık ve modern öncesi ile kurulan tarihsel bağların etkisiyle, örneğin, Eliade’nın da dikkat çektiği gibi, dindışı insanın, dindar insanın davranışlarının izlerini hala korumakta olduğuna ve kutsallıktan en fazla arınmış toplumlarda bile saf haliyle dindışı insanı bulmanın zorluğuna işaret ederek Schnapper’in eleştirisine katkı sağlamıştır (1991: 180-181). Bu noktada modern kuramın, millet

ve milliyetçiliği sadece modern döneme özgü bir toplumsal gerçeklik olarak işlemesine karşıt eski dönemin “yaşam algısı”na dair izlerin modern dönemde de görülmesi, analizini sadece modern dönemin toplumsal değişimine odaklayan kuramsal çerçevenin eleştirilmesine yol açacaktır (Çevik, 2008: 147-166). Literatürde etnisitenin güçlü tarihsel bağlarını dikkate alarak milliyetçiliğin çerçevesini moderni de kapsayacak biçimde tarihsel süreklilik içinde genişleterek kurgulayan farklı bir yaklaşım da görülecektir. Bu yaklaşımın başat teorisyeni ise Anthony D. Smith olacaktır.

Modernite ve Milli Kimlik

Modern millet teorisinin tarihsel bağları millet tanımları ve milliyetçilik çözümlemelerinde kullan(a)mama eksikliklerine karşın Smith’in önderliğinde etnik bağları milliyetçi analizlerinde merkezi konuma yerleştiren bir bakış açısının literatürde yer aldığı görülmüştür. Smith’in kuramsal yaklaşımının önemi, temelinde, milli kimliklerin ve milletlerin oluşumuna, bugünün sorunlarından kadim çağlara uzanan, oldukça geniş zamanlı bir tarihsellik içinde bakması girişimi yatacaktır (1986). Milliyetçiliğin, bir ideoloji veya siyaset biçimi olarak anlaşılmasının mümkün olamayacağını, bunların aynı zamanda kültürel birer görüngü olarak da ele alınmaları gerektiği tezi bu yaklaşımın merkezinde yer almıştır. Smith, milliyetçiliğin çok boyutlu bir kavram olan milli kimlik ile yakından ilişkilendirilmesi ve belirli, özel bir dil, hissiyat ve sembolizmi içerecek şekilde genişletilmesi gerektiğini vurgulamıştır (2009: 9).

Bu doğrultuda milleti, tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleğı, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğı şeklinde tanımlayan Smith, “koşullu işlevsel geçerliliğe sahip” bu tanımın, milli kimliğin karmaşık ve soyut doğasından kaynaklandığına gönderme yapar (2009: 30). Nitekim, modern kuramsal yaklaşımlardan kimileri, yukarıda yer alan maddelerin bazılarını kabul ederken, diğerleri bu maddelere ek unsurlar getirmekte ya da kimi maddeleri değiştirmektedirler. Bu unsurlar Smith’i, milli kimliğin, modern öncesi etnik kimlik ve geleneklerle kurduğı bağlara odaklandırır. Etniklik, Smith’e göre “ilksel/asli” bir niteliğe sahip olarak zamanın dışında “doğal” var olduğu ve “durumsal” olarak bir gruba aidiyetin, öznenin özgöl durumuna göre tutum, algı ve duygularla açıklandığı iki kutuplu bir yapıdadır. Bu iki nokta arasında etnik kimliğin tarihi ve sembolik-kültürel niteliklerini öne çıkartan yaklaşımlar yer alır. Burada etnik grup, din, gelenek, dil yada kurumlar gibi kültürel farklılıklara göre tanınan ve ayırt edilen bir kolektif tiptir (1986: 2. Bölüm). Bu “tip” Smith’i, etnik topluluğun, milli kimliğin temelinde yattığı, milletin modern öncesi dönemle kurulan bir bağı olduğu tezine ulaştırır.

Bu noktada, millet oluşum sürecini başlatan mekanizmaların ortaya çıkartılabilmesi için kimliklerin gelişim sürecine yön veren ana modellerin belirlenmesi gerekir. Bu modelleri Smith, milletlerin yurttaşlık haklarıyla birlikte birleşik bir yasal kod geliştirisi, birleşik bir ekonomiye dayanan milli toprağı/ülkenin her yanında mal ve kişilerin serbest hareketliliğinin sağlanması, benzer milletler dünyasında savunmaya müsait “doğal” sınırları olan oldukça geniş bir toprağı/ülkeye belirlemesi ve gelecek kuşakları yeni milletin “yurttaşları” olarak toplumsallaştırmak için tek bir “siyasi kültür”, kamu, kitle eğitimi ve medya sistemini oluşturması olarak verir. Fakat Smith, bu modelleri, milletin pek çok yanıyla modern bir yanının olmasının yanı sıra, köklerinin derinlerde olduğunu, milletin olmazsa olmaz şartının etnik ayırt edicilik özelliğı olduğunu ve bunun, paylaşılan soy mitleri, ortak tarihi bellek, eşsiz kültür

yapıcılar ve şayet seçilmişlik iddiası söz konusu değilse, bir farklılık duygusu anlamına geldiğini söyleyerek genişletmiştir (1986: 114).

Milli kimliğin ve milletin etnik toplulukla bağlantısını bu şekilde ortaya koyan Smith, bir ideoloji olarak milliyetçiliği de aynı bağlamda, kimlik ve etnisite perspektifinde tanımlar fakat ne milli hissiyatla ne de etnik aidiyetle aynı şey olmadığını da altını çizer (2009: 115). Millet ve milliyetçiliğe ilişkin kavram ve dil geliştirip öneren, imge, mit ve sembollerle, ifadelerle anlam kazandıranlar ise şairler, filologlar, antropologlar ve halkbilimcileri gibi entelektüellerdir. Bu düzeyde milliyetçilik, eski dini kültür tarzlarını ve ailevi eğitimi örten ya da onları yerinden eden tarihselci bir kültür ve eğitim biçimi olarak görülmelidir. Bu anlamda Smith; “Milliyetçilik, bir siyasi doktrin ve siyaset üslubu olmaktan ziyade tınısını yerküreye yaymış bir kültür, bir ideoloji, bir dil, mitoloji, sembolizm ve bilinç biçimi ve millet de anlam ve önceliği bu kültür biçimi tarafından ön varsayılan bir kimlik biçimidir. Bu anlamda millet ve milli kimlik, milliyetçiliğin ve taraftarlarının bir yarattısı olarak görülmelidir” diyerek milliyetçiliğin bu yönde algılanışının kültürel etkileşimlerine değinmiştir (2009: 147). Milliyetçi hareketlerin öznel yönelimlerden ileri geldiğini ve topluluk kimliğini sağlamlaştırmanın aracı olduğunu kabul eden bu yaklaşım, milliyetçiliği kültürel yeniden temellenme aracı olarak betimlemektir.

Bu yaklaşımın, Smith’den hareketle modern millet ve milliyetçiliğin tarihsel bağlar noktasında eksik kaldığı yerleri, milliyetçiliğin modern doğasına dair çözümlemelerin üzerine giderek derinlerde yatan tarihsel bağları ortaya çıkartan bir bakış açısıyla ele aldığı görülmektedir. Örneğin, Balibar’a göre, dilde, kültürde ve dini topluluklardaki gelişmeler, milletin oluşumuna öncelik edecek “kurgusal etnisite”nin oluşumunu sağlamıştır (1991: 86-106). Bu noktada milli sadakatin güçlü olması bazı kabulleri beraberinde getirme zorunluluğu da taşıyacak; “ölü ile henüz doğmamış arasındaki bağın, nesillerin devamının mistik tarafını ve sürekliliği” sağlayan dilin ölümsüzlüğüyle kurulan bağın gücünü de ortaya koyacaktır (Eley ve Sunny, 1996: 24). Bu bağlamda modernleşme perspektifinde, başlangıçta endüstrileşme ve toplumsal iletişimin gelişimi gibi modernitenin temel karakteristikleriyle şekillenmeye başlanan toplumsal düzende bir kimlik inşa ve icat süreci olarak ortaya çıkan millet ve milliyetçilik algısı, buna ek olarak, modernitenin toplumsal kültürdeki etkileşim ve değişim süreçleriyle açıklanmaya çalışılan ve Smith’in “boşlukları doldurma” amacıyla etnik tarihsel bağlar üzerinden okuduğu bir milli kimlik oluşum sürecinde biçimlenmiştir.

Fakat Smith’in kültürel çözümlemelerinin, bir taraftan modern analizlerin sığ kaldığı yerleri doldurduğu görülse de diğer yandan kendi sığıklarını ortaya çıkardığı yönünde eleştiriler de gelmektedir. Örneğin MacLaughlin, Smith’i, “kültürel ve ideolojik etmenlerin özerk gücüne aşırı önem atfettiği” ve “bu etmenler ile ekonomik ve toplumsal güçler arasında var olan diyalektik etkileşimi kararttığı” gerekçesiyle eleştirir (1987: 14-15). Bu doğrultuda, gerek ilk dönem “saf” modernlik okumaları gerekse de Smith’in analizlerindeki gibi modern öncesi bağlarla kurulan ilişkilerin daha da geliştirildiği bir yeni okuma biçimi ise özünde modernitenin eleştirisi ve “söylem”in gücü etrafından şekillenecektir. Özellikle hegemonik ve söylemsel iktidara yapılan vurgu, milliyetçiliğin hakim görünümünün doğasını gözler önüne sermeyi amaçlayarak, milliyetçiliğin kompleks, bilinçli, konuşulmayan ama karşı konulamaz doğasının “milliyetçi olmaya” götüren süreçteki siyasi-kimlik formasyonunun yirminci yüzyıldaki kamusal ve gündelik hayat koşullarında karşılaşılan doğasını sergilemeye yönelik olacaktır. Bu gelişme, Berlant’a göre, “ortak milli karakteri” yaratan gündelik hayatın doğası ile “milli sembolik” doğayı işaret etmektedir (1991: 21). Burada millet fikrinin hegemonik doğasının, milli kimliğin, diğer bütün aidiyetler üzerinde tahakküm kurabilmesini sağlaması temel hareket

noktası olarak ele alınarak işlenmektedir. Bu yaklaşım ise, modern çerçeveden başlayarak etnik bağların gücünün farkına varılmasına kadar geniş bir yelpazede gelişen millet ve milliyetçilik okumalarının doğasını modernite çerçevesini eleştirerek aşmaya çalışan ve milli kimliğe yeni bir perspektiften bakmaya çalışan “yeni yaklaşımlar”ı ortaya çıkartacaktır.

Sonuç Yerine: Alternatif Bir Okuma

Özellikle 1990 sonrasına denk gelen yakın dönem gelişmeler özelinde, milliyetçilikle ilgili çalışmaların giderek çeşitlenmiş; millet ve milliyetçilik kavramlarına olan ilginin farklılaşarak artmış olması, mevcut kuramsal çerçeveyi aşmaya yönelik girişimlere tanık olunmasına vesile olmuştur. Bu dönemde, modernistlerin, milletlerin modernite süreciyle bağlantılı bir toplumsal kurgu olduğu yönündeki kavrayışı, milleti toplumsal bir “kategori” olarak algılayan düşüncelerle derinleştirilmiştir. Bu yıllarda, akademik camiada giderek artan disiplinlerarası çalışmalar da çeşitlenen ilginin farklı kuramsal yaklaşımları ortaya çıkarmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönem milliyetçilik çalışmalarında gözlenen tutum değişikliği aslında sosyal bilimlerin genelinde yaşanan değişimlerden kaynaklanır. Değişimlerin temelinde de disiplinler arası bir nitelik taşıyan “kültürel araştırmalar” alanı yer almıştır. Bu çalışmaların üzerinde yoğunlaştığı, kitle iletişim araçları, toplumsal cinsiyet gibi konuları ele alan araştırmaların artması, araştırmaların büyük bölümünde izleri olan postmodernizm gibi “yeni yaklaşımlar” olarak ifade edilen alternatif gelişmelerle milliyetçilik çalışmalarını belirlemesi sonucunu doğuracaktır (Özkırmılı, 2008: 6. Bölüm). Bu dönemdeki çalışmaların ortak hareket noktasını ise “söylem” ve “kimlik” kavramları oluşturmuştur. Michel Foucault’nun çalışmalarından etkilenen “söylem” kavramına, söylem dâhilinde üretilen bilginin toplumsal alanda özne ve iktidar arasındaki kurgulanışına ve söylemin şekillendirici gücüne yönelinen bu dönemde, “kimlik” yeni yaklaşımları modern tezlerden ayıran bir kavram olarak çalışmalardaki yerini almıştır. Yeni dönem, post-modern yaklaşımları ortaya çıkartan; böylece milleti “tasavvur”, “kurgu” ve “anlatı” olarak ele alan “söylemsel” tartışmaların sürdürüldüğü sürece denk gelerek kuramsal çalışmalar düzeyinde yeni arayışları ortaya çıkartmıştır.⁶

Aslında bütüncül bir milliyetçilik kuramının bizatihi kendisinin sorunsal olduğunu söyleyen Calhoun, milliyetçiliğin tek bir kuramın bütünüyle açıklayamayacağı kadar “aşırı bir çeşitlilik ihtiva” ettiğini yazarak bu noktaya katılmaktadır. Ona göre, “muhtelif milliyetçiliklerin özgül eğilimleri ve kapsamaları büyük ölçüde, özgül tarihsel gelenekler, liderler yaratıcılığı ve uluslararası bağlamın olumsuzluğu” tarafından belirlenmektedir (1997: 123). Bu bakış açısına Hall, milliyetçiliğe dair tek ve evrensel bir kuram geliştirmenin mümkün olmadığı ve kavramların da tarih kadar çeşitli olması gerektiği yorumuyla katılır (Hall, 1993: 1). Bu bağlamda, örneğin, milliyetçiliğin “heterojenliğini” çözümlemeye yönelik girişimlerden biri olan Christophe Jaffrelot’un yaklaşımına değinilebilir. Jaffrelot, özellikle modernist milliyetçilik kuramlarının eleştirilmesi perspektifinde, bu kuramları millet kuramlarından ayırmaya çalışarak, milliyetçilik kuramlarının daha çok etnisite kuramları ile benzerlikler gösterdiğine dikkat çekmeye çalıştığı makalesinde, bu noktadan hareketle, milliyetçiliğin oluşumuyla ilgili açıklayıcı bir model oluşturur. Ona göre, bu model, “Öteki”yle etkileşimden

⁶ Bu çalışmanın sınırlarını aşan bir konu olan, modernitenin eleştirisine paralel biçimde ortaya çıkan yakın dönem milliyetçilik çalışmaları özellikle post-modern okumaların etkisiyle milliyetçiliğin “söylem” ve söylemsel üretim boyutlarına odaklanmıştır. Bkz. (Billig, 1995; Calhoun, 1997).

doğan sosyo-kültürel bir reform sürecinden kaynaklanmaktadır. Kuruluş aşamasındaki milliyetçilikler, genelde tehditkâr olan Öteki'ne hem karşı koyma hem de taklit ile karşılık vermektedirler (Jaffrelot, 2010: 23-82). Kuşkusuz, Jaffrelot da, kendi yaklaşımının, milleti ve milliyetçiliği doğru çözümleyebilmeye yönelik girişimlerden biri olduğu ve oluşturduğu bakış açısının bir tür “meta-çözüm” olmadığı noktasında hemfikiridir.

Bu ve benzeri yorumlar göstermektedir ki, gerek tarihsel bir olgu olarak gerek milletin ortaya çıkışı sürecini gerekse de milliyetçi düşünce ve hareket dünyasının yapısını doğru algılayabilmek için tek bir kuramsal bakış açısından hareket etmek yeterli gözükmemektedir. Anlamaya yönelik yeterli çözümlemeye imkân tanımayan bu “sığılığı” aşabilmek için farklı yöntemlerin, yeni kuramsal bakış açılarının geliştirilmesi kaçınılmazdır. Bunlardan birisini Antoine Roger geliştirir. Roger, mevcut sınıflandırma ve/ya kuramsal çözümleme girişimlerini yeterli bulmayarak ve zorluklarından sıyrılabilmek için katı bölünmelerden vazgeçilmesi ve daha ziyade “çapraz yerleşmiş bir kombinasyon” geliştirilmesi gerektiğini yazar. Adeta kendi düşününün absisleri ve ordinatları olarak oluşturduğu ikili bir eksen üzerinden oluşturduğu milliyetçilik kuramları üzerine temel eserinde Roger, milliyetçiliği söz konusu topluluğun ekonomik ve toplumsal yapılarının karşı konulamaz dönüşümünün (teknolojik ilerleme, toplumsal hiyerarşinin değişime uğraması...) sonucu olarak gören kuramlar ile milliyetçiliği egemen aktörlerin formüle ettiği seçimlerin sonucu betimleyen kuramları karşı karşıya koyar. Bu ekseni “yapısal evrimler/aktörler stratejileri” olarak formüle eder. İkinci eksen de ise, milliyetçiliği bir toplumsal kıvam kazanma aracı, topluluk üyeleri arasında etkin bir dayanışma yaratmanın ya da pekiştirmenin aracı (bir tür iç bağlılık etmeni) olarak algılayan kuramlar ile milliyetçiliği ya toplumsal ve siyasal bir tahakküm aracı olarak ya da tahakküm edilenler tarafından özgürleşme amacıyla kullanılan bir silah olarak gören kuramları karşı karşıya koyar. Bu eksenden, “iç bağlılık ilkesi/tahakküm ilkesi” olarak bahseder. Daha sonra ise milliyetçilik kuramlarının öncü isimlerini (Gellner, Deutsch, Hobsbawm, Anderson, Smith ve modernist olmayan diğerleri) çapraz bir şekilde yerleştirdiği bir model oluşturarak, mevcut kuramların açıklamakta eksik kaldıkları yerleri aşmaya çalışır (Roger, 2008).

Bu yaklaşımlar paralelinde denilebilir ki; milletin ve milliyetçi düşünce ve hareketlerin tarihsel olarak aldığı “heterojen” biçimler neticesinde, milliyetçi kuramlarının da bu yönde bir izlek sürmesi, her iki fenomene dair homojen bir bakış açısı geliştirilebilmesini imkansız kılmaktadır. Görüldüğü üzere, ister saf modernist kuramlar pespektifinden bakılsın, isterse de modernist kuramın içinde kalmakla birlikte, modernist kuramın temel kabulleri üzerinden hareket ederek kuramını geliştiren ve modernitenin toplumsal, siyasal vb. dönüşümleri üzerine, modern öncesi etnik bağları da koyarak hareket eden Smith ve ona yakın kuramlar hesaba katılsın, milliyetçilik kuramları özelinde bakıldığında, düşünsel bir birlikten uzak düşülmüş olduğu görülebilmektedir.⁷ Ancak yukarıdaki satırlarda kısaca değinildiği biçimiyle Roger'in yaptığı gibi bir kombinasyon neticesinde oluşturulmaya çalışılacak sistemli bir analiz, gerek milletin doğasını gerekse de milliyetçiliğin dünü, bugünü ve geleceğini çözümleme konusunda bir başlangıç olabilmesine imkan sağlayabilir.

⁷ Kuramsal tartışmaların seyri ve milliyetçiliğin geleceğine yönelik bir projeksiyon çabası için ayrıca bkz. (Özkırımlı, 2010).

KAYNAKLAR

- ANDERSON, Benedict, (2007), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İskender Savaşır), Metis, İstanbul.
- ALTER, Peter, (1994), *Nationalism*, Edward Arnold, London.
- BALIBAR, Etienne, (1991), “The Nation Form: History and Ideology”, (Ed. Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, s. 86-106, Verso, London.
- BAUMANN, Zygmunt, (2000), *Siyaset Arayışlar*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis, İstanbul.
- BENJAMIN, Walter, (2012), *Son Bakışta Aşk*, (Çev. Nurdan Gürbilek), Metis, İstanbul.
- BERLANT, Laurent, (1991), *The Anatomy of National Fantasy: Hawthorne, Utopia and Everyday Life*, University of Chicago Press, Chicago.
- BILLIG, Michael, (1995), *Banal Nationalism*, Sage, London.
- BROWN, David, (1998), “Why is Nation-State So Vulnerable to Ethnic Nationalism?”, *Nations and Nationalism*, Volume 4/1, s. 1-15.
- CALHOUN, Craig, (1997), *Nationalism*, Open University Press, Buckingham.
- CONVERSI, Daniel, (1999), “Ernest Gellner as Critic of Social Thought: Nationalism, Closed Systems and Central European Tradition”, *Nation and Nationalism*, Volume 5/4, s. 565-575.
- ÇEVİK, Salim, (2008), “İdeal Yurttaşın Din ve Millet Kriteri”, *Muhafazakâr Düşünce*, Y. 5, S. 18, s. 147-166.
- DEUTSCH, Karl, (1963), “Nation Building and National Development”, (Ed. Karl Deutsch, William Foltz), *Nation-building*, s. 1-16, Atherton Press, New York.
- DEUTSCH, Karl, (1966), *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, MIT Press, Massachusetts.
- ELEY, G.; SUNNY, R. G., (1996), “Introduction: From The Moment of Social History To The Work of Cultural Representation”, (Ed. George Eley, Ronald G. Sunny), *Becoming National: A Reader*, s. 3-37, Oxford University Press, Oxford.
- ELIADE, Mircea, (1991), *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece, Ankara.
- GELLNER, Ernest, (1999), “The Nation: Real or Imaged?”, *Nation and Nationalism*, Volume 5/4, s. 366-370.
- GELLNER, Ernest, (1994), *Encounters with Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- GELLNER, Ernest, (2008), *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), Hil, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony, (1996), *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge.
- GREENFELD, Liah, (1992), *Nationalism: Five Roads to Modernity*, MIT Press, Massachusetts.

- HALL, John A., (1993), ‘Nationalisms: Classified and Explained’, *Daedalus*, No. 122, s. 1-28.
- HASSNER, Pierre, (1997), *Violence and Peace: From the Atomic Bomb to Ethnic Cleansing*, (Çev. Jane Brenton), Central European University, Budapest.
- HOBBSAWM, Eric J., (2000), ‘Mass Producing Traditions: Europe, 1870-1914’, (Ed. Eric J. Hobsbawm, Terence Ranger), *The Invention of Tradition*, s. 263-308, Cambridge University Press, Cambridge.
- HOBBSAWM, Eric J., (2006), *Millletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, (Çev. Osman Akınhay), Ayrıntı, İstanbul.
- HROCH, Miroslav, (1985), *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HROCH, Miroslav, (1993), ‘From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation Building Process in Europe’, *New Left Review*, No. 198, s. 3-20.
- HROCH, Miroslav, (1996), ‘Nationalism and National Movements: Comparing the Past and the Present of Central and Eastern Europe’, *Nations and Nationalism*, Volume 2/1, s. 35-44.
- HUTCHINSON, J; SMITH, A. D., (1994), *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford.
- JAFFRELOT, Christoph, (2010), ‘Bir Milliyetçilik Kuramı İçin’ (Ed. Christoph Jaffrelot, Alain Dieckhoff), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*, (Çev. Devrim Çetinkasap), s. 23-82, İletişim, İstanbul.
- JENKINS, Richard, (1997), *Rethinking Ethnicity*, Sage, London.
- KAHRAMAN, Hasan B., (2004), *Modernite ile Postmodernite Arasında Türkiye: 1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm*, Everest, İstanbul.
- KALAYCI, Hüseyin, (2008), *Etnisite ve Ulus Karşılaştırması*, *Doğu Batı*, S. 44, s. 91-113.
- KALDOR, Mary, (2004), ‘Nationalism and Globalisation’, *Nations and Nationalism*, Volume 10/2, s. 161-177.
- KEDOURIE, Elie, (1994), *Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- MACLAUGHLIN, Jim, (1987), ‘Nationalism as an Autonomous Social Force: a Critique of Recent Scholarship on Ethnonationalism’, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, Volume 14/1, s. 2-18.
- MARDİN, Şerif, (2005), ‘Adlarla Oyunlar’, (Ed. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber), *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat*, (Çev. Zeynep Yelçe), s. 127-140, Metis, İstanbul.
- MEADWELL, Hudson, (1999), ‘Republics, Nations and Transition to Modernity’, *Nations and Nationalism*, Volume 5/1, s. 19-51.
- ÖĞÜN, Süleyman S., (2000), *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa, İstanbul.

- ÖZKIRIMLI, Umut, (2008), Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, Doğu Batı, Ankara.
- ÖZKIRIMLI, Umut, (2010), Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale. İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- PEARTON, Maurice, (1996), “Notions in Nationalism”, Nations and Nationalism, Volume 2/1, s. 1-15.
- ROGER, Antoine, (2008), Milliyetçilik Kuramları, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Versus, İstanbul.
- SCHNAPPER, Dominique, (2002), “Citizenship and National Identity in Europe”, (Çev. Nadia Kiwan), Nations and Nationalism, Volume 8/1, s. 1-14.
- SETON-WATSON, Hughes, (1977), Nations and States: An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism, Methuen, London.
- SMITH, Anthony D., (1986), Ethnic Origins of Nations, Blackwell, Oxford.
- SMITH, Anthony D., (2009), Milli Kimlik, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim, İstanbul.
- TEKELİ, İlhan, (2004), “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce III: Modernleşme ve Batıcılık, s. 19-42, İletişim, İstanbul.
- VENN, Couze, (2000), Occidentalism, Sage, London.
- WAGNER, Peter, (2000), “Modernity –one or many?”, (Ed. Judith Blaue), The Blackwell Companion to Sociology, s. 30-42, Blackwell, Oxford.
- WALLERSTEİN, Immanuel, (2012), Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim, (Çev. Tuncay BİRKAN) Metis, İstanbul.